

Het Rijk gaf wel goedkeuring aan de eerste restauratiefase (zie voorgaande illustratie), ook omdat daarbij geen problemen werden verwacht over het al of niet handhaven van 19de-eeuwse aspecten. Bij de inrichting van de voormalige schatkamer tot dagkapel bleek echter dat zich onder de witte muren en plafonds ook Cuypersschilderingen bevonden, maar dit heeft jammer genoeg niet tot diepgaand onderzoek en afwegen geleid. En onlangs gebeurde waarvoor in het hierna volgende artikel vrees wordt uitgesproken: de muurschildering is weggepoetst. Nog geen week daarvoor deelde de secretaris van de restauratiestichting ons desgevraagd mede, dat hierover nog geen beslissing was gevallen en dat de verschillende mogelijkheden eerst onderzocht zouden worden! Is dit nu gebeurd, omdat velen – waaronder direct betrokkenen – niets voelden voor het handhaven van de muurschilderingen of is hier een misverstand in het spel? Een feit is, dat de technische kwaliteit ervan niet al te best was, maar dat mag niet de enige reden zijn voor zo'n ingreep. Intussen zijn wel de plafond-schilderingen en de glas-in-loodramen zorgvuldig hersteld, evenals de beschildering van de dagkanten van die ramen die aansloot op de muurbeschildering, hetgeen het weghalen hiervan onlogisch maakt. Tenzij het weghalen van de muurschildering een fase is in het herstel (door middel van het weer opnieuw aanbrengen ervan). Omdat de versiering op de wanden sjablonewerk is en geen onreproduceerbare schildering, is dit een mogelijkheid, waarmee in ieder geval het beeld uit Cuypers' tijd hersteld zal worden.

Ook in het sacristiegedeelte is de wand beschilderd en dient dit o.i. te blijven. Daar de sacristie geen functie voor de uitoefening van de eredienst heeft, geldt daarvoor bovendien niet het argument dat vaak wordt aangevoerd, nl. dat een moderne kerkdienst om een onversierde ruimte vraagt.

In ieder geval achten wij het *definitief* verwijderen van de schildering onjuist. Als men de wanden thans onversierd wil hebben, kan dit ook door het aanbrengen van een de schildering sparende laag, zodat de mogelijkheid blijft bestaan Cuypers eens terug te brengen.

J. B.-R.

De nieuwe Heemschut-stand zoals die ondermeer in het Haarlemse stadhuis onderdeel vormde van een monumenten expositie.

Van uitstel tot afstel: 19de eeuwse uitmonstering der Sint Servaaskerk bedreigd

DOOR BERNADETTE VAN HELLENBERG HUBAR *

Na het symposium over de geschilderde decoratie der St. Servaaskerk, gehouden te Maastricht in 1979, is de discussie over het al dan niet behouden van de door Cuypers ontworpen inrichting in een impasse geraakt. Ofschoon op verzoek van de restauratiearchitecten, ir T. van Hoogevest en ir. P. Satiijn, kort tevoren Willem Haakma Wagenaar verslag had uitgebracht over de staat der gotische en de neogotische schilderingen, vergezeld van richtlijnen voor eventueel herstel werd formeel door de eerste twee van de drie betrokken officiële instanties (de deken en het kerkbestuur, de restauratiestichting en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg) geen uitspraak gedaan. Lang zal men niet meer kunnen wachten. In de oude schatkamer aan de lange gang van de pandhof, die op het moment verbouwd wordt tot dagkapel, zijn onlangs negentiende-eeuwse schilderingen teruggevonden. Daarnaast is ook de westbouw, waar men dit jaar nog met de werkzaamheden zal beginnen, voorzien van een kleurrijk jasje daterend van Cuypers' eerste (versierings)campagne (1858-1860). We willen hier een enkel facet van de totstandkoming van de neo-gotische inrichting toelichten en een parallel trekken met de problematiek van de huidige aanpak.

Buiten de preekstoel in het schip en de decoratie van de westbouw behoren ook de gewelfschilderingen in de absis en de koortravee tot de eerste uitmonstering van 1860. De laatste werden per ongeluk blootgelegd tijdens de restauratie van 1960 tot 1964, toen men door verwijdering van de zogenaamde Cuypers II-laag middeleeuwse schilderingen aan het licht dacht te brengen. Achteraf pas bleek dat Cuypers' eerste versie – gebaseerd op hetgeen hij aan oud werk had teruggevonden! – hersteld was, met hier en daar een sterk geretoucheerd romaans fragment om de schijn van authenticiteit op te houden. Pries-terkooor en westbouw uitgezonderd heeft de kerk haar huidige aanzien toch voornamelijk te danken aan Cuypers' tweede herstel- en decoratiecampagne (1868-ca. 1910).

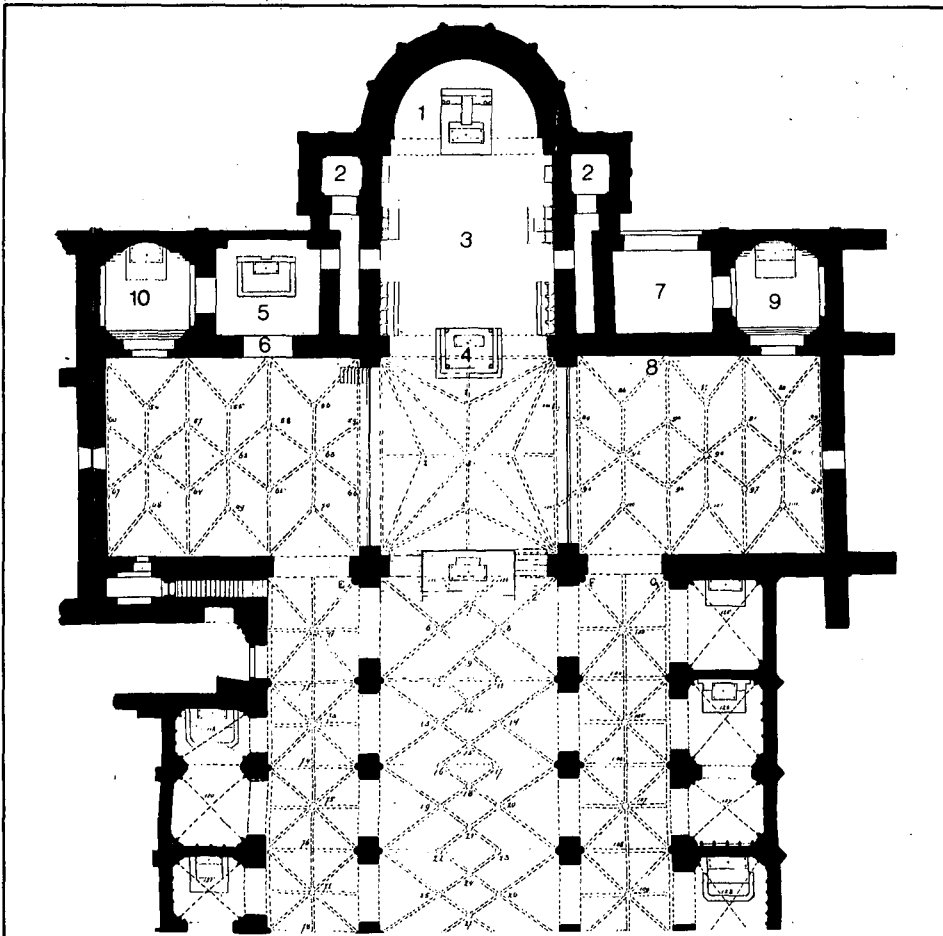
Voor dit aanzien kan een drietal personen verantwoordelijk geacht worden: pastoor-deken F. X. Rutten (1868-1893) als geestelijk leider der parochie en de stad Maastricht, Victor de Stuers als chef van de afdeling kunsten en wetenschappen van het ministerie van binnenlandse zaken (1875-1901) en uiteraard de ontwerper, Pierre J. H. Cuypers. De vorming van het driemanschap kreeg haar beslag met de oprichting van het fameuze College van Rijksadviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst in 1974, waar De Stuers als lid-secretaris aan

toegevoegd werd en Cuypers als deskundige op het gebied der bouwkunst, terwijl pastoor-deken Rutten al spoedig benoemd werd tot Correspondent ter plaatse voor de Rijksadviseurs.

CONTROVERSE

Vanaf dat jaar kan ook van een geregelde geldstroom, systematisch opgezette plannen en continue werkzaamheden gesproken worden. De verhouding tussen het drietal is daarom zo bijzonder, omdat ze een opmerkelijke parallel vertoont met de huidige gang van zaken: de architect diende voor een compromis te zorgen tussen de verlangens van geestelijkheid en parochie enerzijds en de eisen van het Rijk anderzijds. Niet voor niets behoort de St. Servaaskerk tot een der eerste monumenten, waarvan de restauratie doelbewust gecontroleerd en gedirigeerd werd door de overheid en wel om de doodeenvoudige reden, dat die overheid de voornaamste geldschieter was. Met een man als Victor de Stuers, die borg stond voor behoud en reconstructie van oudheidkundig belangwekkende zaken en bovendien een meester was in het hanteren van allerlei begrotingstechnische voorschriften, was zij in meer opzichten deskundig vertegenwoordigd. Voor pastoor-deken Rutten als geestelijk leider stonden heel andere belangen op het spel. 'Zijn' kerk moest allereerst geschikt zijn voor de uitoefening van de R.K. Eredienst. Daarnaast had hij tot taak de bevordering van de reliekenverering en van devoties. Een en ander viel nauw samen met de behoefte van de gelovigen zichzelf én hun families vereeuwigen te zien in de kerk, waarvan het herstel in het teken stond van het katholiek réveil der vorige eeuw. In het parochiearchief kan men

*) Drs. B. C. M. barones van Hövell tot Westerflie- Van Hellenberg Hubar is kunsthistorica en afgestudeerd door deelname aan een diepgaand onderzoek naar de bouwgeschiedenis van de Sint Servaaskerk. Vervolgens voltooide zij de opleiding Hoger Archief-ambtenaar aan de Rijksarchiefschool, waarna zij stage liep bij de Gemeentelijke Archiefdienst van Maastricht, met als project de inventarisatie van het parochiearchief van de St. Servaas.

Plattegrond der St. Servaaskerk van P. J. H. Cuypers ca. 1885 NDB te Amsterdam.

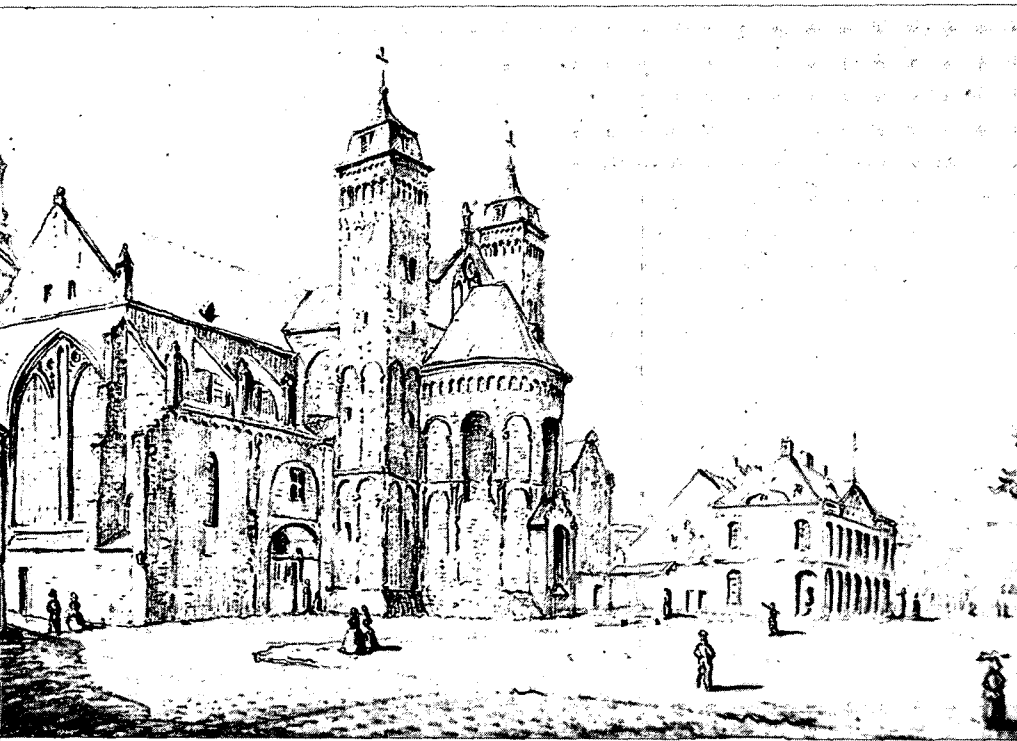
1) Absis met het altaar voor de Noodkist 2) Koortorens 3) Koortravee 4) Hoogaltaar 5) Voormalig portaal, ingericht tot Sacramentskapel 6) Toegang, waarboven de schildering van het Laatste Avondmaal 7) In 1885 nog bestaand portaal, bestemd tot kapel voor het H. Hart.	8) Oostelijke transeptwand met de nog verborgen doorgang, waarboven de schildering van de Verheerlijking van het H. Hart zou komen. 9) Kapel van het H. Aanschijn. 10) Kapel van de H. Eligius en de H. Marculphus.

nauwkeurig terugvinden hoe het interieur van de St. Servaaskerk 'gesticht' werd door merendeels aanzienlijke Maastrichtse families, wier nazaten dat vandaag de dag helaas al vergeten zijn. Deken Rutten fungeerde daarbij als promotor en zorgde er voor dat de plannen vorm kregen in een door hem uitgestippelde devotionele context. Het kon niet anders of de belangen van de Stuers, die er een archeologische visie ten aanzien van restaureren op na hield, moesten bij tijd en wijle wel in botsing komen met die van pastoordeken Rutten. Dit gebeurde onder meer tijdens het herstel en de herinrichting van de transeptarmen met de daarop aansluitende, dichtgezette portalen en de kapellen (zie plattegrond). Aangezien de kans groot lijkt dat men gedurende de komende restauraties voor hetzelfde dilemma komt te staan als toen, willen we dit geval nader toelichten. Deken Rutten had voor ogen om in de oostpartij van de kerk een ingenieus devotioneel programma uit te werken rondom het Lijden en de Triomf van Jezus Christus. Centraal staat het priesterkoor met het hoofdaltaar, waar tijdens de H. Eucharistie Christus' lijden, sterven en verrijzenis op onbloedige wijze herhaald worden. Ter linkerzijde daarvan, in het in 1811 gesloten portaal, bevindt zich de kapel waar het H. Sacrament bewaard en vereerd wordt. In verband daarmee is de Communiebank pal voor de toegang geplaatst, waarboven de monumentale wand-schildering van het Laatste Avondmaal het geheel visueel accentueert. Aan de rechterzijde zou de nog bestaande hal verbouwd worden tot kapel van het H. Hart van Jezus, een devotie die gebaseerd was op de getuigenis van Johannes, dat bij het doorboren van het Hart van de gekruisigde Christus water en bloed uit de wonde stroomden, symbolen van het H. Doopsel en de H. Eucharistie. Deze ruimte wordt nadrukkelijk aangekondigd door een wandschildering, gewijd aan de Verheerlijking van het H. Hart. Daarnaast richtte men een kapel in voor het H. Aanschijn met de Zweetdoek van Veronica, welke gold als een voorteken voor de gelovigen, die immers door de triomf op de dood in het Hiernamaals ten eeuwigen dage Gods Aanschijn zouden mogen aanschouwen. Hoe groot het belang was dat deken Rutten aan de beleving van deze devotie hechtte, mag ook blijken uit de oprichting van de broederschap van het H. Aanschijn, terwijl de broederschap tot gedurige aanbidding van het Allerheiligst sacrament nieuw leven ingeblazen kreeg. Dit zonder meer heel bijzondere negentiende-eeuwse decoratie-concept is door toedoen van De Stuers nooit ten volle verwezenlijkt. Tijdens een onderzoek in de portaalhal trof Cuypers de oude doorgang naar het transept aan, voorzien van toegangen en al. Deze bouwkundige aanwijzing omtrent de authentieke werking van het portaal werd door De Stuers van groter belang geacht dan de com-

De monumentale schildering van het Laatste Avondmaal boven de toegang naar de Sacramentskapel.

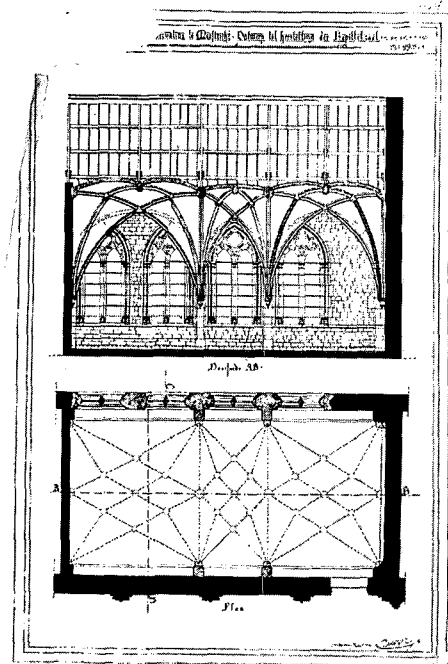
Foto: W. Haakma Wagenaar, Amsterdam.

Tekening toegeschreven aan Victor de Stuers
(Monogram VdS 2 april 64).
Het zuidportaal aan het Vrijthof, in 1886 bestemd
om verbouwd te worden tot kapel van het H. Hart.
Behalve het open portaal is, uiterst links, de
barokke middentoren nog zichtbaar die in 1888
werd afgebroken.

pletering van deken Ruttens programma. Daarbij kwam dat Cuypers vanaf het Vrijthof gezien het – in oorsprong elfde eeuwse – schema van de absis, geflankeerd door twee grote portalen – één ingericht als Sacramentskapel en de ander bestemd voor de verering van het H. Hart – direct herkende als verwant met de oostpartij van de Dom van Mainz, die hij in de jaren 1870 tot 1877 gerestaureerd had. Op aandringen van De Stuers werd de hal in haar oude staat teruggebracht. Het Rijk had als voornaamste geldschieter 'zijn' zin gekregen. Pas in 1929 zou op initiatief van pastoor-

Ontwerp van Jos Cuypers voor de Kapittelzaal, daarna de voormalige schatkamer die thans wordt verbouwd tot dagkapel en sacristie. Collectie NDB, Amsterdam.

deken Wouters het portaal tot Noodkistkapel verbouwd worden. De glas-in-lood-ramen herinneren nog daaraan.

PARALLEL

De overeenkomst met wat wellicht staat te gebeuren is frappant. Opnieuw is het voorstel gedaan om de beide hallen aan het Vrijthof van toegangen te voorzien. Daarmee komen de kapellen te vervallen, wat zonder meer verdere ontakeling van het programma van deken Rutten betekent. Niet om diens ideële motieven, noch om het behoud van de neo-gotische uitmontering, doch om praktische redenen heeft men zich thans tegen dit plan verzet. Argumenten als tocht en de onhandige circulatie van de kerkgangers (?) worden daarbij aangevoerd. Tegenover elkaar staan nu twee – onderling tegenstrijdige – historische standpunten (Rutten versus De Stuers) enerzijds, min of meer vertegenwoordigd door de overheid, en de wensen van de gebruiker anderzijds. Deze zijn behalve praktisch vooral emotioneel van kleur: vooral zij die nog opgegroeid zijn in de sfeer van het Rijke Roomsche Leven, uitvloeisel van de katholieke emancipatie waarvan Cuypers' werk een exponent vormt, verzetten zich sterk tegen het behoud van deze 'bidprentjesstijl'. Gemakshalve wordt vergeten dat toekomstige generaties, opgegroeid zonder deze erfenis, vanuit heel andere gezichtspunten een oordeel over diezelfde Cuypers zullen vellen. Het gesloten houden van de portalen betekent voor het moment nog niet automatisch de redding van deken Ruttens, qua devotie, 'achterhaalde' programma. Ook op dit punt is de besluitvorming gestagneerd. Daarmee is de cirkelgang rond.

ONTDEKKING IN DAGKAPEL

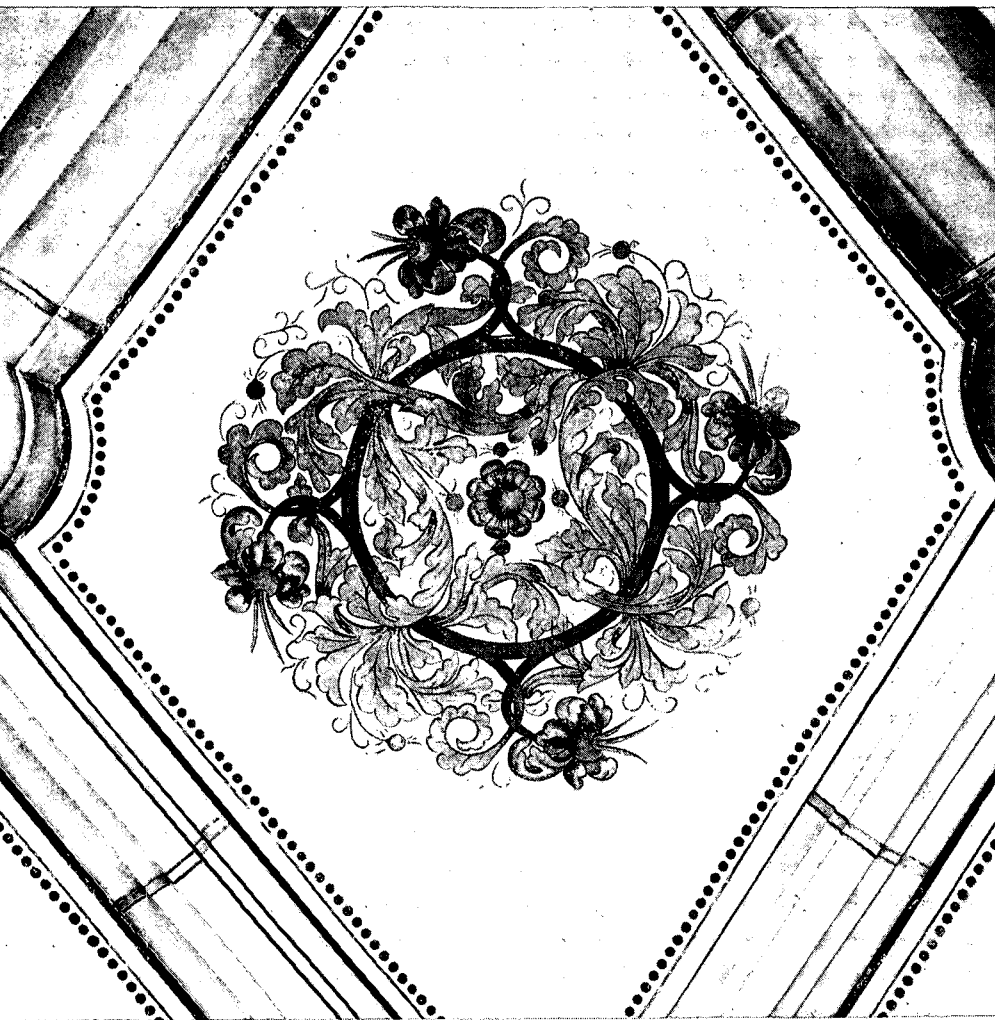
Hoe gevaarlijk het is om beslissingen over Cuypers' uitmontering uit te stellen, die zo-

als we zagen in meer opzichten illustratief mag heten voor negentiende-eeuwse restauratie-idealen, toont de verbouwing van de dagkapel. Onder de in de jaren '30 aangebrachte witte verflaag van de wanden kwam in niet al te beste staat de negentiende-eeuwse decoratie tevoorschijn: een blauwgroene lambrisering van sjablonen, 'overdekt' met de typische Cuypers-gordijntjes – geschilderd uiteraard – en nagebootst metselwerk van rode voegen op een licht fond daarboven. De voorbeelden van deze sierkunst vindt men terug in het Beredeneerde Woordenboek der Franse Architectuur van de XI-de tot de XVIde eeuw (1854-1868), waar in deel VII Cuypers' grote vriend E. E. Viollet-le-Duc uitvoerig ingaat op de middeleeuwse schilderkunst. Verre van deze te vervalsen of zo goed na te maken, dat het resultaat geen eigentijds karakter draagt, bedoelde Cuypers en de zijnen met hun werk een middeleeuws geïnspireerd geheel te scheppen, overeenkomstig de bestemming van de schatkamer.

De wanddecoratie dreigt vrijwel zeker te verdwijnen om de simpele reden, dat men haar niet 'mooi' vindt. De gewelfschilderingen daarentegen, bestaande uit bijzonder fraaie ranken met eiken bladeren en bloeiende passiebloemen, welke thematisch gezien uitstekend aansluiten bij de kapiteltjes met engelen, die de passiesymbolen – de lijdenswerktuigen – dragen, zijn kennelijk aanvaardbaar genoeg om voorzichtig blootgelegd te worden. Zij danken hun voortbestaan aan hun toevallige ontdekking door de stucadoor, die verifieerde of de bestaande verflaag wel voldoende hechting bood voor verse pleister!

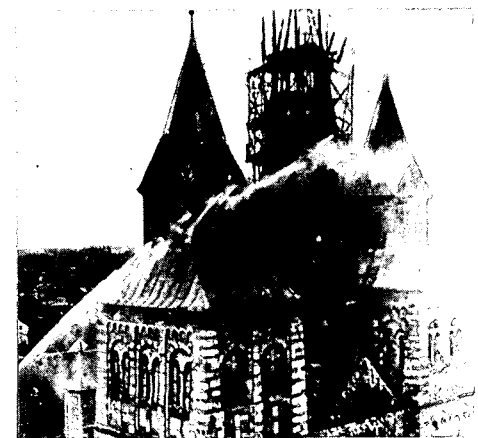
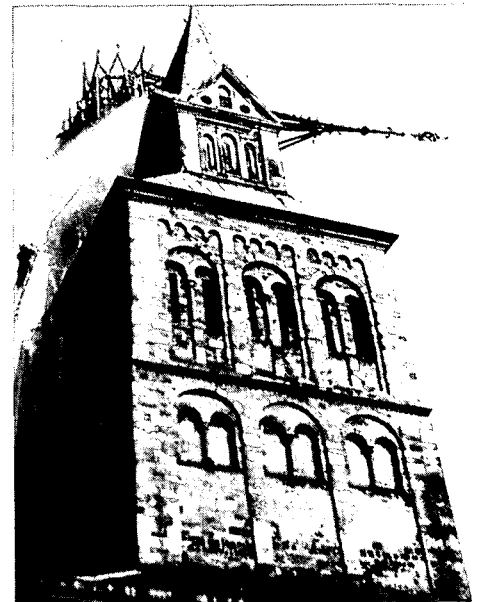
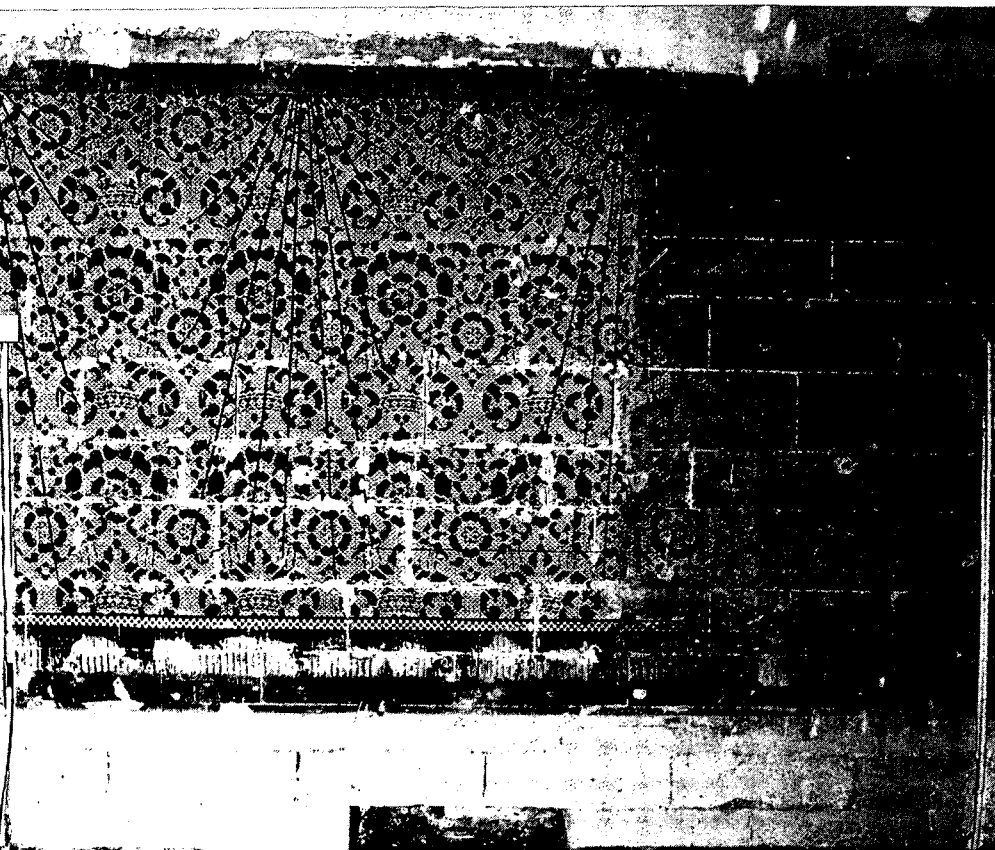
Gesteld voor een fait accompli is men tot conservatie overgegaan. Afgezien van de unieke gelegenheid, die zich hier voordoet om het publiek kennis te laten maken met een schoon en compleet Cuypersinterieur, is het te betreuren dat bij gebrek aan duidelijke uitspraken min of meer willekeurige ad hoc-beslissingen het verloop van de werkzaamheden bepalen. In dat geval kan het ergste gevreesd worden voor de westbouw, die bol staat van de voorwerpen en niet te vergeten de decoratie, waar men van af wil. Nog altijd is Maastricht zijn door vroegere kunsthistorici en kritikasters opgelegde frustraties over Cuypers' zwaar verminkte middentoren niet kwijt. Kortom, bezinning is hard nodig.

Wie op de hoogte wenst te blijven van het wel en wee van de restauratie der St. Servaaskerk kan zich abonneren op het Tweemaandelijks Bulletin De Sint Servaas ad f 25,- per jaar. Redactieadres: postbus 607, 6200 AP Maastricht.

De bij toeval ontdekte schilderingen van de gewelven van de dagkapel zijn gaaf te voorschijn gekomen en geconserveerd.
Foto: J. Bonnet, Maastricht.

De 'gordijntjes'-beschildering – in twee fases (1873 en 1892) aangebracht – die onlangs werd weggehaald. Foto: J. Bonnet, Maastricht.

Foto's boven:

9 september 1955 ging de eertijds bejubelde middentoren van Cuypers in vlammen op. Velen waren er toen bepaald niet rouwig om: 'Algemeen had men de indruk dat de eeuwenoude St.-Servaaskerk slechts haar grootste, doch jongste toren behoefde te missen, het enige onderdeel van dit prachtige cultuurmonument, dat bij minnaars der oudheid in een kwaad daglicht staat.', aldus de Gazet van Limburg.

Foto's, tenzij anders vermeld, van Gemeentelijke Archiefdienst te Maastricht.